

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-

ViSBiD

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS

Geliş Tarihi: 18.11.2023

Kabul Tarihi: 26.12.2023

Yayınlanma Tarihi: 30.12.2023

Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz

The Caucasia in Minds: Geopolitical Analysis on the Location and Borders of the Caucasus

İlhan Oğuz AKDEMİR*

Müberra KOÇYİĞİT TÜRK**

Öz

Kimin Kafkasya'sı? Sorusuna verilebilecek cevaplar aslında çok karmaşıktır. 19.yüzyılda 1828 Türkmençay antlaşması, Kaçar-Azerbaycan Türklerini (Günümüz İran'ı) Aras nehrinin güneyine mahkûm etmiş. 1856 Paris Antlaşması ile Osmanlı; Avrupa'ya yakınlaşırken Kafkasya'dan uzaklaşmıştır. Bu iki büyük siyasi gelişme Kuzey ve Güney Kafkasya'daki etnik grupların zihinlerinde bölünmüş, farklı Kafkasya haritalarının çizilmesi sürecini başlatmıştır. Genel hatları ile Karadeniz ve Hazar Deniz Havzaları arasında bulunan Kafkasya üzerine çok sayıda tanım yapılmıştır. Bugün Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu toprakları içinde yer alırken, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bulunduğu bölge ise Güney Kafkasya içinde yer almaktadır. Bu sınırlar kısmen coğrafi, çoğunlukla siyasi nedenlere dayalı olarak çizilmiştir. Kuzey-güney Kafkasya ve doğu-batı Kafkasya tanımları coğrafi ve siyasi unsurlar esas alınarak yapılmıştır. Kavkaz, Zakavkaz, Transkafkas, Maverayı Kafkas tanımları ise tarihi süreçle doğmuştur. Ancak, yapılan Kafkasya tanımları birbiriyle örtüşmemektedir. Rusya Kafkasya'sı, Maverayı Kafkasya'dan farklıdır.

Kafkasya ile özel veya ilişkisel konumu bulunan bölgesel ve küresel devletlerin, halkların, jeopolitik dil bilimcilerinin, coğrafyacıların ve çeşitli yazarların Kafkasya tanımı değişkenlik göstermektedir. Bu algılar üzerinde Kafkasya'nın konumu, coğrafi nitelikleri, tarihi süreci, ticari faaliyetler, etno-dilsel çeşitliliği, iç ve dış aktörlerin jeopolitik hedefleri ve göç ekseni olması etkili olmuştur. Bugün Ortadoğu vb. bazı coğrafi bölge tanımlarında olduğu gibi Kafkasya üzerine ortak fikir birliği ile yapılmış bir tanım bulunmamaktadır. Coğrafya'nın konum bilgisi veren bilim olmasından yola çıkan çalışma, "Bütün Bir Kafkasya" bilincini körelten sınırlı Kafkasya tanımlarını karşılaştırmalı eleştirel analiz ederek, bölgeye dair jeopolitik zihin haritası ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, analitik hiyerarşi ve tarihsel analiz yöntemleri ile ele alınmıştır. Çalışma sonucunda Kafkasya tanımlarının kafa karıştırıcı olduğu ve bütün bir Kafkasya algısını zayıflatığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya, Rusya, Türkiye, Karadeniz, Hazar Denizi, Zengezur, Jeopolitik.*

*Prof. Dr. Fırat Üniversitesi, ioakdemir@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3767-3984

**Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, muberrakocyigit@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5308-3634

Atıf için: Akdemir, İ.O. & Koçyiğit Türk M. (2023). "Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz." *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi- ViSBiD*. Sayı 6, Sayfa Sayısı: 132-157.

DOI: 10.62068/visbid.1392769

Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi-ViSBiD, Sayı VI, Aralık, 2023

Van Journal of Humanities and Social Sciences -VJHSS, Issue VI, December, 2023

Abstract

Whose Caucasus? The answers to the question are actually very complex. In the 19th century, the 1828 Turkmençay treaty confined the Kaçar-Azerbaycan Turks (today's Iran) to the south of the Aras River. With the Treaty of Paris in 1856, the Ottomans; While getting closer to Europe, it moved away from the Caucasus. These two major political developments are in the minds of ethnic groups in the North and South Caucasus; It started the process of drawing different Caucasus maps. In general, many definitions have been made on the Caucasus, which is located between the Black Sea and Caspian Sea Basins. Today, the North Caucasus is located within the territory of the Russian Federation, while the region where Georgia, Armenia and Azerbaijan are located is located in the South Caucasus. These boundaries have been drawn partly for geographical reasons, mostly for political reasons. The definitions of North-South Caucasus and East-West Caucasus were made on the basis of geographical and political elements. The definitions of Kavkaz, Zakavkaz, Transcaucasian, Transcaucasian Caucasus were born through the historical process. However, the definitions of the Caucasus do not overlap with each other. Russian Caucasus is different from Transoxiana Caucasus.

The definitions of the Caucasus by regional and global states, peoples, geopolitical linguists, geographers and various authors that have a special or relational position with the Caucasus vary. The location of the Caucasus, its geographical characteristics, historical process, commercial activities, ethno-linguistic diversity, geopolitical targets of domestic and foreign actors and migration axis have been effective on these perceptions. Middle East, etc. As in some geographical region definitions, there is no consensus on the Caucasus. Starting from the fact that geography is a science that provides location information, the study aims to reveal a geopolitical mind map of the region by comparatively critically analyzing limited Caucasian definitions that dull the consciousness of "A Whole Caucasus". The study is handled with analytical hierarchy and historical analysis methods. As a result of the study, it was understood that the definitions of the Caucasus were confusing and the perception of the whole Caucasus was weak.

Keywords: *Caucasus, Russia, Turkey, Black Sea, Caspian Sea, Zengezur, Geopolitics.*

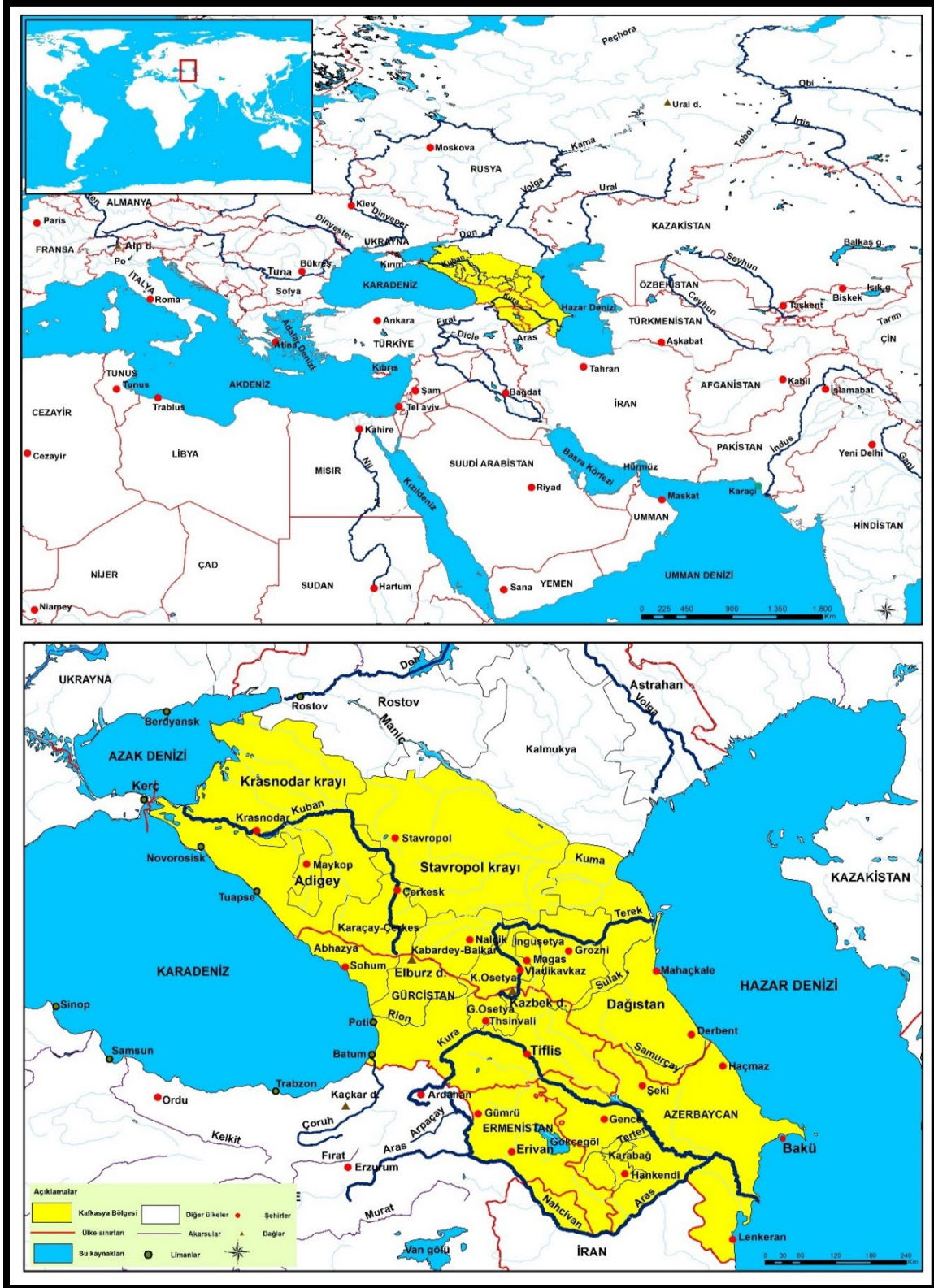
Giriş

Asya ve Avrupa arasında berzah alanı olarak Kafkasya, Rus yazarları olan Tolstoy, Puşkin ve Dostoyevski'nin eserlerinde hayranlıkla bahsettiği, Arap coğrafyacıların ise Cebel-Ül Elsan yani diller dağı adını verdiği coğrafi bölgenin adıdır. Ancak bu tanımların ötesinde bugün hala problem olarak ortaya çıkan durum, Kafkasya'nın neresi olduğudur. Nitekim Kafkas ülkesine; eski uygarlıklar ve günümüz ülkeleri farklı anlamlar yükleyerek kendilerine göre bir Kafkasya algısı/kimliği belirlemişlerdir. Esasen bu sorun başka kıta ve bölgeler içinde geçerlidir. Örneğin; Avrupa ile Asya kıtasının sınırını Ural Dağları'nın belirlediği ifadesi, algısal bir coğrafi muamma iken, Ortadoğu'nun Arap Yarımadası olarak ele alınması, daha geniş ölçekte ise Kuzey Afrika, Türkiye ve Güney Kafkasya'nın dahil edildiği bir Ortadoğu algısının doğması da farklı çelişkili yaklaşımlardır. Elbette ki bu algı, coğrafi yakınlığın doğurduğu bölgeler arasında tarihi, sosyo-politik, askeri temaslar ve çıkar amaçlarına dayanak oluşturmaktadır. Karadeniz ile Hazar Deniz Havzaları arasında bulunan kara boğazı görünümündeki Kafkasya, 39-45° K paralelleri, 37-51° D meridyenleri arasında bulunmakta olup, kuş uçuşu KB-GD yönünde 1200 km, K-G yönünde de 600 km uzunluğunda ve yaklaşık 400.000 km²'lik alan kaplamaktadır. Genel anlamda Kırım Yarımadası'ndan Kerç Boğazı ile ayrılarak Taman Yarımadası'ndan başlayan Kafkasya; kuzeyde Kuban-Kuma Nehri'ni dahil ederek Maniç Çukurluğu'na varan, doğuda Abşeron Yarımadası ile Hazar Deniz Havzası'na uzanan, güneyde Aras Nehri'nin sınır oluşturduğu, batıda ise Kars Platosu'na varan dağlık bölgedir (harita 1). Ancak bu tanım, Kafkasya'yı genel koordinatlandırma ve mutlak konumu tanımlayan fizyolojik bir modeldir. Oysa ki, Kafkasya ile izafi veya ilişkişel konumu bulunan bölgesel ve küresel devletlerin, halkların, jeopolitik dil bilimcilerinin, coğrafyacıların ve çeşitli yazarların Kafkasya tanımı değişkenlik göstermektedir. Öte yandan Kafkasya'ya dair etnik, idari, siyasi sınırların farklı çizilmesi, kafa karışıklığını daha da artırmaktadır. Benzer sorun, ders kitaplarında da Kafkasya'ya dair verilen tanımlarda da kolaylıkla tespit edilebilir. Nitekim Coene (2010:3), **“Kafkasya'nın neresi olduğuna dair net bir tanımın olmadığını”** ifade etmiştir.

Harita üzerindeki konumu ve sınırları ülke ve bölgelerin tanımını oluşturmaktadır. Ancak Kafkas ülkesini tanımlamak, siyasi coğrafyacılar için dahi zor bir eylemdir. Kafkasya'nın coğrafi, siyasi, tarihi, etnik ve göç etkileşimlerinden doğmuş çok sayıda tanımı mevcuttur. Kafkasya ile ilgili çok sayıda ve sınırlandırılmış tanımın varlığı “bütün bir Kafkas Ülkesi” bilincini köreltmekte ve bu bölgeye dair yanlış jeopolitik yaklaşımların doğmasına neden olmaktadır. Kafkasya'ya dair yapılan tanımlar, uluslararası ve bölgesel güç ekseninde, siyasi ve ekonomik açıdan bölgeyi zayıflatmaktadır.

Coğrafya'nın konum bilgisini veren bir bilim olmasından yola çıkan çalışma, Kafkasya üzerine doğmuş tanımları karşılaştırmalı eleştirel analiz ederek, bölgeye dair jeopolitik zihin haritası ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kafkasya adına çizilecek bir sınır, onun coğrafi gerçekliği ile örtüşmelidir.

Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz

Harita 1: Kafkasya'nın Algısal Coğrafi Konumu

1. Kafkasya Üstüne Kurgusal Tanımlar ve Sebepleri

Kafkasya üzerine doğan tanımların çeşitliliğini Kafkasya'nın konumu, coğrafyası; tarihi gelişim ve temsili bölgeler, etno-dilsel ve dinsel çeşitliği, ticari faaliyetler, bölgesel ve küresel aktörlerin jeopolitik hedefleri ve bölgenin göç eksenini olması ile açıklamak büyük ölçüde bu bölge üzerine yapılmış tanımları anlamlandıracaktır.

Kafkasya tanımlarındaki belirsizlik, Kafkasya'nın konumuyla başlamaktadır. Kafkasya'nın Asya ve Avrupa kıtalarının kesişiminde konumlanması, kara boğazı görünümündeki bu coğrafyaya özel bir anlam atfetmiştir. Kafkas ülkesinin, hem iki kıta arasında göç eksenini olmasına hem de Anadolu, güneybatı Asya (Ortadoğu), Orta Asya ve Avrupa gibi yakın coğrafi alanlarla bağlantılı bir yaşam tarzının oluşumunun zeminidir. Ülkenin diğer bölgelerle kurduğu temas alanı genişledikçe Kafkas tanımı çeşitlenmiş ama tanımları haritalandırmak güçleşmiştir. Binaen aleyh, Kafkasya'ya uzak bölgelerde ki devletlerin dahi kendine has, kimi zamanda çelişkili ve taktik tanımları, **“karmaşık/hibrit Kafkasya haritalarının”** zeminini teşkil etmiştir. Karadeniz ve Hazar, Kafkasya kıstağını koruma altına alan güvenli deniz havzalarıdır. Bu nedenle denizi olmayan sade coğrafyaya sahip ülke ve halklar için Kafkasya, güven duyabilecekleri kışkırtıcı bir bölgedir. Ayrıca Kafkasya'nın dağlık olması, bölgede gizlenmiş çok sayıda kabilenin, lisanın doğmasını sağlamış ve topluluklara sığınak olmuştur. Kafkasya üzerine yapılan tanımların çoğu da Kafkasya'daki bu çeşitlilikten doğan sembolik modellerdir. Öyle ki Çeçenistan ve Çerkesistan Kafkasya denildiğinde ilk akla gelen sembolik bölgelerdir. Bu bağlamda bölgede yaşayan ve sınırlarının ötesini bilmeyen halkların, Kafkasya üzerine kısıtlı (Kuzey Kafkasya'yı veya sadece Güney Kafkasya'yı esas alan) tanımları olmuştur.

Hunlar, Macarlar, Sibirler, Avarlar gibi çeşitli topluluklar, Kafkasya kıstağı üzerinden tarihi, siyasi çekişmelerin de etkisi ile Anadolu, Ortadoğu ve Avrupa civarına göç etmişlerdir ve/veya ettirmişlerdir. Yakın ve uzak coğrafi bölgelere göç eden halkların sığınağı olan Kafkasya, nüfus akışını destekleyen kaynak ve hedef bölgeler arasında toplulukların birbirini sürmesi ile eksen bölge haline gelmiştir. Kafkas halkları, Kavimler göçü ile gittikleri bölgelerin etnik yapısını şekillendirmiş ve bu bölgelerde Kafkasya göç eksenini bölge olarak algılanmıştır. Kafkasya'da tarihi gelişim, bu coğrafyanın tanımlanmasında önemli bir etken oluşturmuştur. Andronova Kültürü ile başlayan ve birbirini sürükleyen kavimlerin, Kafkasya üzerinden gelişen bu tarihi süreci, Avrupa'da geniş bir yayılım alanı bulmuş, beyaz ırkın kaynağı olarak gösterilen Kafkasya üzerine çeşitli tanımlar doğurmuştur. Tarih boyunca uluslararası aktörler, politik amaçlarına hizmet eden Kafkasya'ya çeşitli tanımlar türetmişlerdir. Avrupa ve Asya arasında sıkışık bir coğrafya olan Kafkasya, yakın bölgelerle tarihi ağlar oluşturmuştur.

Harita 2: Kafkasya Fiziki Coğrafyası

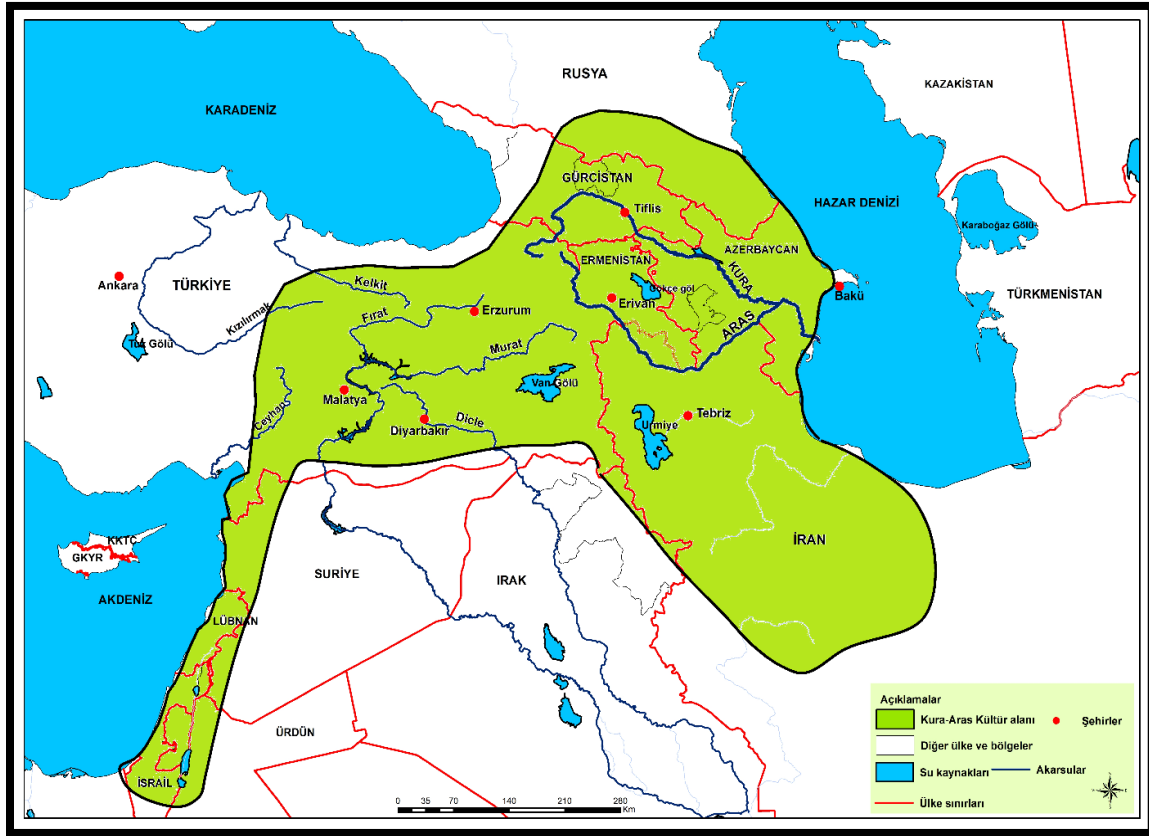
Karabağ (2014:13)'a göre temas hatları olarak sınırlar, mülkiyetin mekânsal-tarihsel sembolleridir. Kafkasya; Hazar Havzası, Orta Asya, Ortadoğu, Anadolu ve Avrasya kuzey bozkırları ile temas oluşturmuş ve bu bölgeleri birbirine bağlamış, kimi zamanda bu bölgelerle ortak zemin oluşturmuştur. Örneğin, topoğrafik açıdan Kafkasya'nın devamı niteliği taşıyan Kuzeydoğu Anadolu, Kafkasya'nın bir parçası olmuştur. Büyük Kafkas Dağları kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda Karadeniz ve Hazar Havzaları arasında uzanırken, Küçük Kafkas Dağları, Türkiye, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yayılmış (koroloji) göstermektedir. Çoruh, Aras ve Kura Türkiye'den kaynağını alan nehirler olarak Kafkasya'nın bir parçasıdır (Topchishvili, 2013: 62, harita 2). Bu tamamlayıcılık yalnızca coğrafi devamlılık değil aynı zamanda tarihi sürecin getirdiği bütünselliktir. Coğrafi yakınlık ve tamamlayıcılık kimi zaman geniş bir Kafkasya algısını, kimi zamanda sınırların ötesini bilmeyen halklar için Kafkasya tanımını sınırlandırmış, daraltmış ve bütünsel bir Kafkasya'nın avantajlarını kamufle etmiştir.

Gadzhiev (2001:44)'e göre Rusya'nın Kafkasya'daki varlığından önce Güneybatı Kafkasya (Türkiye'nin kuzeydoğu bölgesi olan Artvin, Ardahan, Kars vb..), Güneydoğu Kafkasya (İran'ın kuzeybatısı) Kafkas halklarının ortak sosyal, kültürel, etnik ve ekonomik faaliyet gösterdikleri alan olması nedeniyle Kafkasya'yı oluşturmaktadırlar. Örneğin tarihi bağlamda Karaz Kültürü (Kura-Aras kültürü), Geç Kalkolitik çağ ile Tunç çağında Doğu Anadolu (Erzurum'dan başlar), Güney Kafkasya

(Transkafkasya)'da Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Kura-Aras Vadisi, İran'ın kuzeybatısı, Ortadoğu'nun bir bölümünü içene alan coğrafyada yayılım göstermiştir (Karaz kültürü, t.y). Karaz Kültürü Kafkasya ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu birbirlerine bağlayan kültür olması nedeniyle bu iki bölgede hem tarihi hem de coğrafi açıdan devam niteliği oluşturmuş ve ortak kültür zemini oluşturmuştur. Bu anlamda İran'ın kuzeybatı bölümünün de Kafkasya'ya dahil edildiği görülmektedir (harita 3).

Güney Kafkasya devletlerinden Gürcistan'ın coğrafi yayılım alanına bakıldığında Bagrationi Krallığı döneminde Tao-Klarceti adı verilen bugünkü Kuzeydoğu Anadolu'yu sınırlarına dahil eden bir Gürcistan eyaleti bulunmakta idi. Bu eyalet günümüzdeki; Erzurum'un kuzeydoğusunu, Artvin'i, Ardahan'ı ve Kars'ı kapsamaktaydı. Bu durumu doğrular mahiyette Topchishvili (2013: 62-63) hem Çarlık Rusya'sı döneminde hem de SSCB döneminde Artvin, Kars bölgesinin Kafkasya bölgesi olduğunu ifade etmiş ve Lazika, Aras Boğazı, tarihi Gürcistan güneybatı topraklarının tamamen Kafkasya sınırlarını oluşturduğundan söz etmiştir. Yine aynı bölgede kurulmuş Türk Devleti olan Atabek Kıpçak Devleti de bu iki coğrafyanın birbirinin tamamlayıcısı olduğunun delilidir. Kafkasya; Avrasya kuzey bozkırlarıyla, hem Orta Asya'dan Avrupa'ya göç eden kavimlerle, hem de Kafkasya'nın kuzeyinde kurulan devletlerle çoğu zaman birlikte anılmıştır. Bu anlamda Kafkasya, Avrasya bozkırlarının bir parçası ve Orta Asya'nın Avrupa'ya uzanan köprüsü olmuştur.

Ortadoğu; Kafkasya ile sınır oluşturmuş, kimi zaman da bu jeostratejik coğrafyanın bir parçası haline gelmiştir. Allahyari ve Ahangaran (2011:201-202) Kafkasya'yı İran Platosu ve İran'ın coğrafi devamı olarak görmüş ve Kafkasya sınırını kuzeyde Karadeniz ile Hazar Havzaları arasındaki Maniç depresyonuna, güneyde Kura-Aras Nehirleri'nin bulunduğu ova ve plato ile belirlemişlerdir. İran'ın eski dönemlerinden günümüze değin Kafkasya ilişkilerine bakıldığında bulunduğu konum açısından çoğunlukla Güney Kafkasya'yı Kafkasya olarak gördüğü anlaşılmaktadır. İran, tarihi boyunca Gürcü, Ermeni ve Türkmenlerle ilişki kurmuştur. Günümüzde İran'da yaşayan yaklaşık 45 milyon civarında Türk soylu nüfus, etnik sınırlar açısından Kafkasya ile Ortadoğu sınırını oluşturmaktadır.

Harita 3: Kura-Aras Kültürü Yayılma Alanı

Kafkasya ile komşu olan İran'da kurulmuş devletler, Kafkasya'ya teopolitik açıdan inançlarını yaymak, bölgesel güç temsili oluşturmak ve Hazar enerji havzasına erişmek için bölgede varlığını hissettirmiş ve kendine has Kafkasya tanımı belirlemişlerdir. Ancak İran'ın tarihi boyunca Güney Kafkasya'ya bakışta öncelik genelde teopolitik yaklaşımla, inancını benimsetme üzerine kurgulanmıştır. Günümüz İran'ın topraklarında vücut bulmuş eski devlet ve beylikler; Karmati, Dai, Haşhaşi, Mecusi vb. inanç sistemlerini, başta Gürcistan olmak üzere Güney Kafkasya'ya benimsetmeyi, dış politikada araçsal olarak kullanmışlardır. İran'ın inancı; etnisitenin üstünde bir siyasi kimlik olarak ihraç etme yaklaşımı günümüzde de hakim diplomatik dildir. Azerbaycan dış siyasetinde Türkiye yanlısı yaklaşımı, İran'ın çoğunlukla Ermenistan üzerinden ticari ve siyasi açıdan şekillenen bir Güney Kafkasya bakışını ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda İran'ın tarihi boyunca, bilimsel ve toplumsal dayanaktan yoksun, eksik ve taraflı bir Kafkasya algısının var olduğu doğru bir tespittir. Kaçar Hanedanlığı ile Rus İmparatorluğu arasında 1828'de yapılan Türkmençay antlaşmasının İran ve Rusya arasında sınır tespitini içeren 3. ve 4. maddeleri, Azerbaycan Türklerini ikiye bölmüş ve günümüze kadar büyüyerek gelen Kafkasya ile Ortadoğu'nun "etnik sınırlarının uyumsuzluğunu" doğurmuştur. İran bölgesinde var olan devletlerin dış siyasetinde Kafkasya'nın daima arka planda kaldığının bir göstergesidir. Kafkasya, günümüzde İran için Rusya'ya erişimin transit güzergahından başkaca bir anlamı bulunmamaktadır. Fakat Siyasi Coğrafya; İran'ın politikalarını etnik çoğunluğu ve mezhep-üstü bir teopolitik yaklaşımı

vaz etmektedir. İran'ın siyasi ve iktisadi çıkarları, demografik yapıyı ve mezhep taasubunun ötesinde bir islam inancını önçelemesine bağılıdır.

Arap coğrafyacılar Kafkasya'yı; **Hazar ülkesi** olarak görmüş ve burada hüküm sürmüş Türk halklarıyla eşleştirip Türklerin toprakları olarak kayda geçirmişlerdir. Buna karşın Kuzey Kafkasya'yı dil zenginliği nedeniyle doğru bir yaklaşımla "Diller Dağı" olarak tabir etmişlerdir. Tarihi bağlamda Araplar, seyyahlar aracılığı ile Kafkasya'yı tanımaya çalışarak İslamiyet'i yaymak için de bu bölgeye çoğunlukla teopolitik bir bakışla yaklaşmışlardır.

Uluslararası açıdan devletlerin amaçları ve tarihi gelişimleri doğrultusunda Kafkasya üzerine tanımları olabilmekte hatta bu tanımlar değişebilmektedir. Strabon (1987: 11, 5) Büyük İskender'in Kafkasya sınırlarını Toros Dağları'ndan Hindistan'a kadar tanımlamıştır (Büyük Kafkas Dağları Seddi İskender olarak tanımlanır). Antik Yunanlılar'ın ise Karadeniz ile Kolkhide'ye sınır olan Kafkas Dağları'na kadar Kafkas tanımı olduğundan bahsetmiştir. Bu iki Kafkasya tanımı Büyük İskender'in Anadolu coğrafyasından başlayarak Hindistan'a varan fetih politikasından kaynaklanmaktadır. Arkaik Yunanlılar, Karadeniz havzasında, Taman Yarımadası'nda yürüttükleri ticari faaliyetlere göre tanım yapmışlardır. Bu minvalde Büyük İskender'in Kafkasya tanımı aldığı toprakların genişliği ölçüsünde siyasi iken, Arkaik Yunanlıların ticaridir.

Kafkasya'nın Gürcü tarihinin Ortadoğu'ya uzanması nedeniyle Kafkasya sınırını Cudi Dağı'na kadar genişleten Gürcüler araştırmaları bulunmaktadır. Örneğin, Brosset (2003:2), doğuda Hazar (Gürçan/Cürçan) Denizi, batıda Karadeniz, güneyde Cudi Dağı, kuzeyde Elburz Dağları olarak Kafkas sınırını ifade etmiştir. Deniz (2015:1)'e göre Gürcüler, Kafkasya'yı Yalbuz, Nogaylar ise Yıldız Dağları olarak tanımlamaktadırlar. Bir başka Gürcü yazar Chikovani (2006:24) günümüzde Kafkasya'nın net bir tanımının olmadığından söz etmiştir. Gürcistan'ın tarihi bağlamda genişlediği toprak sınırları ölçüsünde Kafkasya algısı olduğu anlaşılmaktadır.

Ermenistan'ın Kafkasya'ya bakışı, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da vasallıklar halinde yaşadıkları sürece dayalıdır. Ermeniler açısından Kafkasya, 1813 Gülistan Anlaşması'nın ardından Ruslar'ın Ermeniler'e yurt bulmak için onları Kafkasya'ya yerleştirmeleriyle stratejik önem kazanmıştır. Ancak Ermenistan için Kafkasya, Doğu Anadolu ile anlamlı olup, çıkarsal amaçlarını gerçekleştirdiği bölgedir. Nitekim Ermeniler Kafkasya'ya yerleşmeden önce Anadolu'da yaşamış ve Kafkasya'ya yerleştikten sonrada Doğu Anadolu'dan vazgeçmemişlerdir. Bu bağlamda Ermenistan'ın Kafkasya ile Doğu Anadolu'yu bütün bir coğrafya olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Ermenistan için Kafkasya yurt edindikleri, bölgesel ve küresel devletler tarafından korundukları coğrafyadır. Ancak Ermeniler'in kendilerine ait olmadığı halde Kafkas coğrafyasına Ruslar tarafından "**tampon halk**" olarak yerleştirilmesi, zamanla Azerbaycan ile toprak paylaşım sorunlarının doğmasına neden olmuştur. Bu anlamda Ermenistan'ın Kafkasya algısı tehlikeli, yanıltıcı ve bölgede Azerbaycan'a karşı güçlü taraftar devletler edinmeye çalışması yönüyle kışkırtıcıdır.

Azerbaycan ise varlığını bölgede Albanya üzerine tarihlendirmektedir. Kafkasya Albanyası, İran'a bağılı Aras- Kura Nehirleri arasında kalan ve Zengezur, Dağlık Karabağ, Gence, Samur Çayı, Şeki,

Kebele, Şamahı, Dağıstan güneyini içine alan bölgede kurulmuştur. Bu nedenle Azerbaycan'ın Kafkasya yorumu İran tarihinden ve coğrafyasından ayrı tutulamayacak biçimde gelişim göstermiş ve şekillenmiştir. Ayrıca Azerbaycan topraklarında Türk nüfusunun Türkmençay-Gülistan Anlaşmaları ile toprak bölünmeleri sonucunda Güney Azerbaycan (İran topraklarındaki Türk nüfusu)'ı oluşturması demografik bir Kafkasya algısının doğmasına neden olmuştur. Bu anlamda Güney Azerbaycan etnik açıdan Kafkasya sınırlarının dışında kalmış bir algı vermektedir. Bugün Kafkasya üzerine en büyük sorununu Ermenistan ile Karabağ'ın aidiyeti nedeniyle yaşamaktadır. Azerbaycan'ın, Ermenistan'ın Kafkasya algıları bölgedeki politik duruşlarını da belirlemektedir. Azerbaycan'ın Kafkasya algısı, bölgedeki güvenliğini korumak hedefli toprak bütünlüğünü (Dağlık Karabağ ve Zengezur) sağlamak, jeoekonomik, siyasi güç kazanımlarına ve ülke devamlılığını bölgesel ve küresel devletlerle işbirliğine dayalı gerçekleştirmek olduğu belirgindir.

Ticari faaliyetler nedeni ile Kafkasya'yı farklı algılayan devletler ve haritaları bulunmaktadır. Kürk yolu, İpek yolu ve akarsular (Don-Volga-Rion-Kuban-Kuma, Kura-Araz) üzerinde gerçekleştirilen ticari faaliyetler Kafkasya'yı her çağda önemli kılmıştır. Yunan ticaret kolonileri Karadeniz Havzası'nda Taman Yarımadası üzerinden Kafkas halkları ile iletişim kurmuşlardır. Kırzioğlu (1976:1)'a göre Kafkasya ismi Aiskylos adında Yunan'ın "zincire vurulmuş zevk ve eğlence" eserinde ki "Kavkasos Dağı" adından gelmekte olup, bu tanımın Yunan kolonileri ile doğmuş olabileceğinden bahsetmiştir. Evliya Çelebi (2008:119), Kafkasya seyahati sırasında Trabzon ile Gürcistan arasındaki ticari faaliyetleri anlatmaktadır. Bu minvalde Kafkasya, Osmanlı Devleti için ticari bir bölge anlamı da içermiştir. Jeoekonomik faaliyetler, Kafkasya algısını belirleyen stratejik unsur olmuştur. Uzak bölgelerin Kafkasya'ya olan ilgisi de çoğunlukla bu çerçevede olmuştur. Günümüzde, ABD için Kafkasya, çoğunlukla enerji kaynağını ifade eden Hazar Havzası ve Güney Kafkasya'dır. AB ilişkisel konum açısından yaklaştığı Kafkasya üzerine 1995'deki Madrid zirvesindeki tanımı şöyleydi; doğal kaynakları, Avrasya ile Uzakdoğu bağlantısını sağlayan temsil noktası, ekonomik pazar, istikrarsız bölge olarak suçlara meyilli yapısı, yakın ve uzak bölgelerdeki ülkelerin ilgisini çeken etki bölgesidir (Keçeci, 2021:31-32). Kuzey Kafkasya ise Rusları istikrarsızlaştırmak olarak kullanılacak araç gibi görünmektedir. Gürcüleri stratejik ortak ve NATO üyesi yapma çabaları Kuzey Kafkasya'da Rusya ve bölgeler için gerilimi sürdürme amacına yöneliktir. AB için Kafkasya, ekonomik pazar olanakları ve istikrarsız yapısı ile dikkat çeken dinamik bir coğrafya olarak görülmektedir. AB Kafkasya'ya enerjipolitik açıdan yaklaşmakta ve Rusya'nın enerjisine bağımlı olmamak adına Rusya'ya alternatif olarak Güney Kafkasya'yı önemsemektedir. Tarihi bağlamda Almanya'nın Kafkas cephesini önemseme nedeni de Hazar petrolüne duyduğu ilgiden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca AB'nin Rus karşıtı tavırları bu bölgeye bakış açısını belirlemektedir. AGİT Minsk grubunun Kafkasya'daki varlığı ve 30 yıldır çözümsüzlük için her türlü siyaset oyununu sergilemesi, zihniyeti açığa çıkarmaktadır.

İngiltere'nin Kafkasya yorumunu şekillendirici süreç, sömürge yollarına (Pakistan, Hindistan) giden bölgeleri güvenlik altına almaktır. Böylece İngiltere'nin Kafkasya ilgisi, tarihi bağlamda Rusya ve Osmanlı ile Kafkasya'daki rekabetin şekillendiği sürece eklenmiştir. Ruslara karşı mücadele veren İngiltere, Çerkesleri desteklemiş, Osmanlı'ya karşıda Kafkasya'da kurulmuş olan Cenubi Garbi Kafkasya geçici hükümetinin dağılmasında rol oynamıştır. Tarihi bağlamda İngiltere'nin Kafkasya

algısının kapsayıcı biçimde, Kuzey ve Güney Kafkasya'nın bütünü olduğu anlaşılmaktadır. İngiltere için Kafkasya, sömürge yollarına giden eksen ve Rus-Osmanlı çekişmesinde, dönem dönem Rusları meşgul eden, bazende Osmanlıya karşı, Hristiyanların desteklediği siyasi sürecin adıdır. Günümüzde, İngiltere için Kafkasya, enerji mücadelesinin devam ettiği bölgedir. İngiltere'nin Kafkasya algısı ABD'nin çıkarlarını destekleyen bir anlayışa evrilmiştir.

Çin'in Kafkasya'ya bakış açısı ise, jeoekonomik temellidir. Çin SSCB'nin dağılmasında sonra ABD'ye karşı Kuzey Kafkasya'yı Rus bölgesi olarak görürken, Güney Kafkasya'da Ruslar'ın bıraktığı boşluğu doldurmaya çalışmaktadır (Cemilli, 2007:33). Güney Kafkasya'yı Çin, geçmişte olduğu gibi bugünde İpek Yolu güzergahını sürdüren uzak bölge olarak görmektedir. İpek yolu ticari bağlantılarını korumak için Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumakta, ticari yol güvenliğini sağlamaktadır. Buna göre Çin'in Kafkasya algısı Güney Kafkasya olup, başka coğrafyalarda olduğu gibi ekonomik çıkar esasına dayalıdır.

Kafkasya'nın tarih boyunca göç eksenli olması bu berzah alanında yaşamış olan halklar tarafından farklı nitelendirilmesine neden olmuştur. Örneğin Kuzey Kafkasya'da kabileler halinde yaşamış olan Çeçenler, Ubıhlar, Avarlar, Abzehler ...vb, Kafkasya tanımını Kuzey Kafkasya olarak yaparken, Kafkasya'nın Hazar ülkesi olarak anılmasını sağlamış Hazar Türkleri ise Hazar Havzası'nın temsili olmuşlardır. Kafkasya'nın ilk temsilleri haline gelen Çeçenya ve Çerkesya, modern haritalarda yer almayan ancak etno-kültürel ve siyasi anlamlar içeren iki bölge olarak Kafkasya'nın karmaşıklığını ve bilinmeyenlerini ifade etmektedir. Kafkasya'nın kendi içindeki bölgelerinin bu karmaşıklık bile neden çok sayıda Kafkasya tanımının doğduğunu göstermektedir. Bu karmaşıklık bölgeye dair yapısal jeopolitika üretimini engellemektedir. Kuzey Kafkas halklarının sığ bir Kafkasya algısı ile Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya ile sınırlandırması, Kafkasya'nın bütünsel olarak ekonomik, siyasi bölgesel ve küresel güç kazanımlarını azaltan yaklaşımlar olmuştur.

2. Bölgelere Göre Kafkasya Tanımları

Büyük Kafkas Dağlarının Kafkas ülkesini ikiye bölmesi, tıpkı kuzey-güney yarıküre benzeri Kuzey ve Güney Kafkasya olarak algılanacak iki farklı coğrafi birimin varolmasına neden olmuştur. Kafkasya güneyde genel olarak Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, kuzeyde ise, Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes, Kabardin-Balkar, Çeçenistan, İnguşetya, Dağıstan, Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyetleri ve Krasnodar, Stavropol, Kalmukya, Astrahan bölgelerinden oluşmaktadır (Demir, 2019:179, harita 4). Ön Kafkasya veya Ciscaucase/ olarak adlandırılan Kuzey Kafkasya, coğrafi anlamda doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ile Azak Denizleri olmak üzere, kuzeyde Maniç Çukurluğu, güneydoğuda Dağıstan'ın bittiği yer ve Gürcistan ile sınır çizen, bugün Rusya'ya bağlı sözde özerk cumhuriyetlerin oluşturduğu bölgedir (harita 4). Kuma-Maniç Depresyonu, bir dönem Azak Denizi ve Hazar Denizi arasındaki bağlantı noktası olan Pliyosen döneminde şekillenen bir havzadır (Coene, 2010:3).

Kafkasya'ya dair Chikovani (2006:24) 20. yüzyıl sonu itibari ile Kuzey Kafkasya'nın Krasnodar ve Stavropol'den başlayarak özerk cumhuriyetleri içine alan bölge olduğunu, batı sınırının ise, Türkiye,

Gürcistan ile Ermenistan topraklarının kesiştiği nokta oluşturmakla beraber güney sınırının ise Aras Nehri'nin her iki yakasında Türk nüfusunun bulunması nedeniyle daha zor ifade edileceğini belirtmiştir. Bu tespitin zorluğu Rusya'nın Gülistan ve Türkmençay Anlaşması nedeni ile Azerbaycan'daki Türk nüfusunu bölmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda Rusya Güney Kafkasya'da etnik sınırların ihlal olmasına neden olmuştur. Ancak Chikovani'nin batı sınırı tespiti büyük ölçüde doğru değildir. Nitekim **Türkiye'nin kuzey doğusu (Aras-Yeşilırmak havzaları arası); coğrafi ve tarihi bağlamda Kafkasya'nın sınırını değil devamını oluşturmaktadır.**

Güney Kafkasya'yı Togan (1932), Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkiye'den Ağrı, Kars, Ardahan, Artvin'in dahil olduğu, İran'da ise, Tebriz'e kadar olan toprakları içine alarak Kafkas Dağları'na kadar süren bölge olarak tanımlamaktadır. Bazı görüşlere göre gerçek Kafkasya Kuzey Kafkasya olarak adlandırılmaktadır. Bu anlamda Tavkul (2015: 12) Kafkasya'yı Kuzey Kafkasya halklarının yaşadığı coğrafya olarak nitelendirmektedir. Türkiye'de bulunan Kafkas derneklerinin görüşleri de aynı yönde olup asıl Kafkasya'nın Kuzey Kafkasya olduğunu vurgulamaktadırlar. Bağ'a göre (2001:46); Abhazyayı da içine alan Kafkasya Sıradağları'nın bulunduğu ve Kuban ile Terek Nehirlerinin ardına değin uzanan bölge Kuzey Kafkasya'dır ve burası gerçek Kafkasya'dır. Ancak Kuzey Kafkasya'nın gerçek Kafkasya olduğu yaklaşımı oldukça tartışmalıdır. Kuzey ve Güney Kafkasya bölgelerini ayıran Kafkas dağlık kütesi yalnızca coğrafi bir aşittir. Nitekim, bu iki bölgenin

tarihi, siyasi, kültürel bağı, ayrı olduğunun düşünülmesini güçleştirmektedir. Bu nedenle tartışılması gereken konu; Kafkasya'nın neresi olduğu değil, Kuzey ve Güney Kafkasya'nın tamamlayıcı bir yapı gösterdiği coğrafi gerçekliği temelinde yaklaşımlardır. Ancak; Kuzey ve Güney Kafkas halklarında siyasi, ticari, kültürel...vb, açılardan bütüncül yaklaşımın lehte bir durum olduğu bilinci eksiktir. Aristo'nun “bütün, parçaların toplamından daha fazladır, büyüktür” sözü ile özdeş, 2+2 = 5 şeklinde ifade edilebilecek anlayışın, Kafkas ülkelerinin geleceği olduğunun öngörülmesi gereklidir.

Kafkasya üzerine çalışmaları bulunan Forsyth'e göre (2019:379); Rusya'nın kuzey Kafkasya algısı dört bölgeden oluşmaktadır.

1. **Bölge:** Kuban Nehri'nin yukarı kısmından Batalbaşinsk'e kadar, Yekaterinodar, Novorossiysk, Armavir, Maykop olan Ruslar'a ait kentler ile Stavropol, Kuban Nehri'nin güneyindeki vadilerde yaşayan Çerkesler ve Karaçaylılar, birinci bölgeyi
2. **Bölge:** Kuban Nehri güneyinden, Hazar havzasına kadar süren Terek bölgesinin oluşturduğu Pyatigorsk, Zheleznovods, Kislovodsk şehirleri, Viladikavkaz ikinci bölgeyi
3. **Bölge:** Doğuya doğru Çeçen ile İnguşlar'ın yer aldığı bölge Sunja Nehri'ndeki Grozni, Mozdok- Kızılyar, Kazak halklarının oluşturduğu bölge ile daha kuzeyde Kalmuk, Nogay halklarının oluşturduğu step alanları üçüncü bölgeyi
4. **Bölge:** Dağıstan bölgesinde Hazar limanları ve Bakü dördüncü bölgeyi oluşturmaktadır.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya algısı, akarsu boylarında oluşturduğu kale kentler aracılığı ile demografik yapıyı değiştirme anlayışından anlaşılabilir. Bu bağlamda Rusya'nın Kuzey Kafkasya algısı hem askeri stratejik hem de demografik nitelikli çıkarılara dayalı Kafkasya'ya yerleşme politikasını içermektedir. Güney Kafkasya'ya, Kafkas ötesi anlamında Maverayı Kafkasya, Zakavkazya, Transkafkasya tanımları yakıştırılmıştır (Bu isimlerde Kafkas teriminin türevleridir). Güney Kafkasya'yı, İngilizler “Transcaucasus”, Osmanlı Devleti ile Araplar ise “Mavera-i Kafkasya” olarak tabir etmişlerdir (Tavkul, 1997: 13).

Coğrafi açıdan dağlık bir yapıya sahip olması ve iklim değişikliği bazı coğrafyacılar nazarında Kafkasya'nın üç bölümde algılanmasına neden olmuştur. Buna göre Kafkasya, Kuzey Bölgesi, Dağlık Bölgesi, Güney Bölgesinden oluşmaktadır (harita 2). Kuzey Kafkasya (Sirkafkasyen), sade bir topoğrafyaya sahip, stratejik Kuban, Kuma, Terek gibi nehirlerle sahip bölge iken, Dağlık bölgesi, Kafkasya'yı ikiye bölen ve bazı geçitler vasıtasıyla ulaşımın sağlandığı Büyük Kafkas dağlarından (Elburz ve Kazbek önemli zirvelerden) oluşmaktadır. Güney Kafkasya ise; Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın yer aldığı bölge olup, Kura, Aras (güney Kafkasya sınırını belirler), Rion gibi nehirler burada bulunmaktadır. Bugün etnik sınırlar açısından bakıldığında Güney Kafkasya sınırının temsili zayıf iken coğrafi açıdan Aras Nehri'nin belirleyiciliği söz konusudur. Bu üçlü yaklaşım, Kafkasya kuzey bölgesinin sade, orta Kafkasya'nın yüksek, dağlık ve bu dağlık bölgenin güneyini oluşturan Güney Kafkasya bölgesi nisbeten dağlık ve sade topoğrafyaya sahip olması ile karakterize edilebilir.

Kafkasya'yı Özey (2012:8) Kuzey Bozkır Bölgesi (Kuban, Kuma, Terek nehirleri, Maniç Çukurluğu, Stavropol Ovası, Büyük Kafkas Dağları (Taman Yarımadası'ndan Abşeron Yarımadası'na uzanan dağlık kütle), Küçük Kafkas Dağları (Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ın güneyi Küçük Kafkas Dağları, Acaro- İmeretya Dağları, Triyaletya Dağları, Savsark Dağlarından oluşur ve Koca Göl, Gökçe Göl bulunmaktadır) olarak üçe ayırmaktadır. Topchishvili (2013:63), bazı akademisyenlerin, Kuzeybatı Kafkasya olarak Kuban Nehri'ni, Kuzeydoğu Kafkasya olarak Terek Nehri'ni Orta Kafkasya olarak kabul etmekte olduklarını ifade etmiştir.

İbn Havkal (2014:259), Kafkasya'yı üç bölüme (Azerbaycan, Doğu Anadolu (Ermeniye), Kafkasya (diğer adı Errandır ve Erran denilen bu bölge Kura ve Aras nehirleri arasındaki alanı tanımlar, merkezi ise Berdedir) ayırarak tanımlamıştır. Buna göre İbn Havkal'ın Kafkasya'yı Doğu Anadolu ile birlikte almaktadır. Bazı Arap coğrafyacılar ise Kafkasya'ya **“Arran Ülkesi”** (Arran, Kafkasya'da, Aras-Kura nehri arasında yer alan Albanya, olarak bilinen Dağlık Karabağ-Zengezur'u içine alır. Albanya; batıda İberyaya, (Gürcistan), Ermenistan, güneyde Atropatena'yı (İran Azerbaycan'ı, İran Kürdistanı) içine alan bölge idi. Strange göre (1994:2000), İdrisi; Dihistan, Arran, Deylem, Azerbaycan, Mukan, Babül – Ebbab'dan Karadeniz'e değin Hazar ülkesi olduğunu ve Kafkasya'nın iki deniz arasında (Hazar ve Karadeniz) yer aldığını söylemiştir.

Şoenü ise (2007: 73), Kafkasya'nın net bir tanımı olmadığından ancak Kafkasya'yı ihtişamlı görünümüyle Asya Kıtası'nın güvenliğini sağlayan bekçi olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle Şoenü, Kafkasya'nın eksen ve korunaklı bir kale görünümünü ön plana çıkarmıştır. Şoenü, (2007:255) Kafkasya tanımına etnik açıdan bakarak Kafkasya'yı ikiye bölmüştür. Buna göre, Kuzey Kafkasya, üç bölümden ve Çerkeslerden oluşmaktadır. Bunlar Batı Kafkasya (Karadeniz'den Kuban Nehri'nin doğduğu yere kadar), Merkezi Kafkasya (dağlık kütlelerin bulunduğu Kabardey, Oset, İnguş, Abhazlar), Doğu Kafkasya (Borbola dağında başlar ve Hazar denizine değin devam eder Lezgi, Çeçenler, Karaçay, Nogayların yer aldığı) yerdir. Güney Kafkasya ise, Transkafkasya'yı içine alan Ağrı Dağı'na kadar uzanan bölge olup, Azeri, Gürcü, Ermenilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Kuzey-Güney Kafkasya tanımlarında Kuzey Kafkasya'nın sosyo-kültürel yaşam tarzı, kabilecilik, dil çeşitliliği açısından farklı oluşu Kuzey-Güney Kafkasya sınırlarını belirleyen diğer unsur olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Şoenü'nün bu yaklaşımı birbirine yakın çok dilli ve çok kültürlü bir bölgenin daha fazla parçalanması yaklaşımını düşündürmektedir. Nitekim Rusya'nın Kafkasya'da güttüğü strateji, çeşitlilik-farklılık zemininde, Kafkasya'nın parçalanarak yönetilmesi esasına dayanan jeopolitik bir anlayıştır. İsmailov ve Papava göre (2008:288); Kafkasya üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar, bugün Rusya Federasyonu'na bağlı olan Kuzey Kafkasya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'dan oluşan Orta Kafkasya, Kafkasya'ya sınır olan Türkiye illeri ile İran'ın bazı kuzeybatı illerinden oluşmaktadır.

Elburz Dağı'nın Kafkasya'nın en yüksek noktası olarak adeta bölgeyi ikiye bölmeye doğu ve batı Kafkasya tanımlarını doğurmaktadır. Buna göre Elburz- Kazbek Dağları'nın doğusundan itibaren Hazar Havzası Apşeron Yarımadası'nın bitimine kadar Doğu Kafkasya'yı, Elburz Dağı'nın batısından başlayarak Kerç Boğazı'na değin Karadeniz Havzası ise Batı Kafkasya'yı oluşturmaktadır. Coene (2010:6)'e göre Batı Kafkasya, Kuban Irmağı'nın bulunduğu Taman Yarımadası'ndaki tepeliklerden başlayarak, Elburz Dağı'na değin devam etmektedir. Orta Kafkasya ise, Elburz Dağı'ndan Kazbek

Dağı'na kadar uzanırken, Doğu Kafkasya ise Kazbek zirvesinden Abşeron Yarımadası'na uzanmaktadır. Öte yandan Gürcü askeri yolu adı verilen bir hat olarak Vladikavkaz'dan başlayarak Terek Nehri'ni takiben Tiflis'e varan bir yol olarak Daryal Boğazı; Rusya'yı Gürcistan'a dolayısı ile Güney Kafkasya'ya bağlaması nedeni ile Rusya nazarında Doğu-Batı Kafkasya siyasetinin bir parçasıdır (harita:4).

3.Rusya Kafkasya'sı

Rusya yüzölçümü en büyük ülke olmasına karşın tarih boyunca kurulduğu coğrafyanın (iklim, bitki örtüsü, toprak, sade topoğrafya vb..) elverişsizliğini yaşamış, bu nedenle yaşamaya elverişli iklimi ve ticari olanakları bulunan bölgelere erişim isteğinde olmuştur. Kafkasya, erişim yollarından birisi olarak Rusya'nın daima önemseydiği stratejik bir bölge olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya algısı coğrafi ve tarihi nedenlere dayalı olarak şekillenmiştir. Rusya için gerçek Kafkasya Kuzey Kafkasya'dır. Bu algılamanın nedeni, Rusya Devleti'nin nüvesi olan Kiev Knezliği'nin Karadeniz Havzası'nın kuzeyinde kurulmasından dolayı büyümesini sağlayacak olan Kuzey Kafkasya'yı hem hayat sahası olarak görmesi hem de kendi coğrafyasının sadeliğidir. Rusya'nın Karadeniz Havzası'nda güçlenmesinin ardından Astrahan Hanlığının alınması ile Kuzey Kafkasya'da ilerlediği anlaşılmaktadır. Zamanla Rusya için Azak Denizi'nden başlayarak Taman Yarımadası üzerinden devam eden bir Kafkasya tanımı doğmuştur. Çar I. Petro ile başlayan ve Kavkaz olarak tanımladıkları Kuzey Kafkasya'yı hem sınırlarının güvenliği hem de Hindistan'a ve Ortadoğu'ya erişimin yolu olarak gören Rusya, zamanla Kafkasya algısını genişletmiştir. Kaplan'ın (2022: 207) deyimi ile "güvensizlik tipik bir Rus milli duygusudur." Dolayısı ile Rusya kendi ülkesinin güvensizliğini tarih boyunca yaşamıştır. Bu güvensizlik, Rusya topografyasının sadeliğinde yatmaktadır. Rusya'nın Kuzey Buz Denizi ve Pasifik Okyanusu dışında topografik bir sınırı bulunmamaktadır (Kaplan, 2022:215). Denizler ve dağlık kütleler ülkelerin korunaklı bölgeleridir. Ural Dağlarının haricinde sade bir topoğrafyaya sahip olması Rusya'yı yakın ülkelerde ve çapraz bölgelerde, kendine tampon ülkeler yaratma ve doğal kaleler bulma arayışına itmiştir. Çarlık Rusya'sının Kuzey Kafkasya'yı gerçek Kafkasya olarak algılamasının altında yatan durumda tam olarak budur. Kafkas dağlık kütesinin doğal bir set oluşturarak güneyde güvenilir Rus sınırını teşkil etmesi ve bu dağlık küteden oluşan güvenilir berzah alanının iki yanındaki korunaklı Karadeniz ve Hazar Havzalarının varlığı, Rusya'nın coğrafyaya sığınışının ve yarattığı Kafkasya tanımının özetidir. Bilhassa Sovyetler Birliği döneminde çizilen Kafkasya sınırlarının denizleri, sırtları, akarsu havzalarını esas aldığı dikkat çekmektedir. Rusya'nın Kafkasya'yı korunaklı bir set olarak güven duymak için yarattığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın Kafkasya algısının coğrafyasından doğan tarihsel nedenlere dayalı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kafkasya, Kuzey-güney, doğu-batı arasındaki ticari eksen niteliği ile Rusya için jeoekonomik açıdan değerli olup, boylamsal ittifak kurabileceği bir bölgedir. Rondeli'ye göre (2011:2); Rusya, Hazar Havzası'ndaki petrolü Karadeniz limanları vasıtasıyla Avrupa ve Ortadoğu'ya pazarlarken Kafkasya güzergahını kullanmakta, tarım üretiminin dörtte birini de bu bölgeden sağlamaktadır. Rusya'nın ağırlıklı topraklarının üretimin sınırlı olduğu kuzey paralellerinde yer alması, onu daima güneye ilerlemesi için itici bir güç olmuştur. Gürcü askeri yolunun açılması Rusya'nın boylamsal ittifakının

göstergesi olarak askeri açıdan stratejik bir bölgesi olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Rusya için Kafkasya, topografik açıdan güvenli olmasının yanı sıra ticari, askeri ittifaklar kurabildiği bölge anlamına da gelmektedir.

Harita 5: Rusya Kafkasya'sı (Za-Kavkaz)

Rusya; Kafkasya'yı "Rusya'nın Gordion düğümü," "Rusya'nın Filistini," "Rusya'nın iç çevresi," "Avrupa sınırlarında Rus ruleti," "Rusya'nın en şiddetli bölgesi," "daima sorun bölgesi" olarak görmüştür (Rondeli 2011: 2). Bu tanımlar, Rusya'nın Kafkasya'ya bakışının tarihi ve jeopolitik özeti gibidir. Rusya nazarında Kafkasya iki bölümden oluşmaktadır. Rusya'nın asıl Kafkasya olarak gördüğü bölge; Karadeniz ile Hazar Deniz havzaları arasında uzanan Kafkas dağlık Kütesinin kuzey bölümüdür. Bu bölümü Rusya Kavkaz olarak nitelendirmektedir (harita 5).

Crego (2004: 212); Kafkas Dağlarının merkezde yer aldığı, yoğun bir alan olarak tanımladığı Kafkasya'nın kuzey kısmını tepeler ve buna bağlı bozkırlar, güney sınırını Ermeni Platosu, batı sınırını Karadeniz ve doğu sınırını Hazar Denizi doğal sınır oluşturarak belirlemektedir. Anisimof (1926:1-3), Rusya'nın 1767-1774'de ki Kavkosos adını şu amaçlar için kullandığından söz etmiştir: Dağıstan, "Komuk-Eli, Çeçenistan, Çerkez- Eli, Apkaz- Eli, Deşti Kıpçak, Gürcistan, Şirvan, Arran (Karabağ), Mugan" adıyla geçmekte olan bölgeleri silmek, Tiflis şehrindeki Namestnik'e bağlı Maniç çukurluğundan Aras Irmağı'nın güneyindeki Lenkeran'a kadar olan bölgeye genel bir ad vermek suretiyle **Za-Kavkaz (Kafkas ardı)** olarak nitelendirmektedir. Böylece Rusya hakimiyet kurmaya çalıştığı

Kafkasya'nın kendine aidiyetini kanıtlamak ve bu bölgeyle özdeşleşerek damgasını vurmuş diğer halkların izlerini silmek için bu adı verdiği anlaşılmaktadır. İngiltere'nin Güney Kafkasya'yı Transkafkas olarak nitelendirmesi İngiltere'nin Rusya'nın İran üzerinden güneye inerek Hindistan'a erişimini engellemek için Güney Kafkasya'nın Kafkasya olmadığını belirtmeye çalıştığı, onun bölgedeki siyasi amaçlarına hizmet ederken, Rusya'nın bu ayrımı gütmesi de böl-yönet politikası ile uyum göstermektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'da, İngiltere'nin Güney Kafkasya'da çıkarlarının temsili olarak Trankafkasya ve Zakafkasya tanımlarının doğduğu anlaşılmaktadır. Rusya'nın Kuzey ve Güney Kafkasya ek doğu ve batı Kafkas tanımlarını kullanma nedeni, Kuzey ve Güney Kafkasya'daki halkları birbirinden ayırmak içindir (İsmailov ve Papava, 2008:287). Şayet Kafkasya Dağlık Kütlesi esas alınır, Rusya'nın bugün sahip olduğu Adigey, Karaçay-Çerkes, Kabardey- Balkar, Kuzey Osetya, İnguşetya, Dağıstan'ın güneyi Büyük Kafkas Dağlık kütesinin parçaları olarak Rusya'ya dahil edilemez.

Kuzey Kafkasya'da yerini sağlamlaştıran Rusya, 1878'de Kars, Ardahan, Batum, Artvin, Ardanuç, Şavşat, Borçka, Olur, Oltu, Şenkaya'yı Tiflis'e bağlamıştır (Kırzioğlu, 1976:2). Forsyth (2019:33)'e göre 18-19. yüzyıllardan itibaren Rus-İran-Osmanlı mücadelesi sonucu Kafkasya'da sınırlar değişime uğramış, I. Dünya savaşı sonucunda Kars ve Batum Gürcüler'e bırakılmış, Ermeni Yaylası Osmanlı sınırlarında kalmıştır. Böylece Aras Vadisi, Kafkasya sınırını doğurmuştur.

Sovyet Rusya'sı, Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri başlığında Terek, Dağıstan, Kuban, Karedeniz eyaletlerini oluştururken, Gürcistan içinde Tiflis, Kutays'tan oluşmakta idi (Şoenü, 2007:249). 1914'de değişen Kafkasya sınırı, coğrafi unsurlar dikkate alınmayarak politik faktörlerin ışığında çizilmiştir. Sovyetler Birliği döneminde Kuzey Kafkasya sınırını Kuma-Maniç depresyonu ile Don Irmağı'nın alt kısımları belirlemektedir. Buna göre Kafkasya'nın batısı Batum'un güneyine değin Azak ve Karadeniz'in doğu kıyıları ile sona ererken, doğusu Hazar Denizi'nin kıyısı, güney sınırı ise Kösedığı, Büyük Ağrı Dağı, Aras Nehri boyunca Astara şehrinde sona ermektedir (Topchishvili, 2013: 61-62). Buna göre Rusya'nın Don-Volga Irmakları'nı mütakip Rostov, Astrahan ve Kalmukya Eyaletlerini'de Kafkasya'ya dahil ettiği anlaşılmaktadır. Topchishvili (2013:62)'e göre, Sovyet Rusya'sının belirlediği bu sınırlar coğrafi unsurlarla (dağlar, nehirler, sırtlar, denizler) uyumludur, ancak Astara şehri ve Aras Nehri bölünmüştür. Sovyetler Birliği ilerleyen süreçte Kafkas topraklarını genişletmiş, 1953'e gelindiğinde Kafkasya toprakları Forsyth (2019:591)'e göre Kuzey Düzlukleri, Don- Volga Irmakları'nın güneyindeki yükseltilerle Rostov, Astrahan, Krasnodar, Stavropol, Grozni birinci kısmını, Kafkasya dağlık kütesi ikinci kısmını, Güney Kafkasya devletleri olan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan ise üçüncü kısmını oluşturmuştur.

Rusya'nın tarihi süreç boyunca Kafkasya sınır algısının da değiştiği dikkat çekmektedir. Gürcistan'ın güneybatı eyaleti olan Tao-Klarceti Bölgesi, 19. yüzyılın 2. yarısında Rusya'ya aitti ve Rusya bu eyalet içindeki Oltu'yu Kafkasya'ya dahil ederken Tortum, Artvin'e bağlı Parmaklı'yı dahil etmemiştir. Aynı şekilde Rize, Lazistan'ın kıyısı Çarlık Rusya'sı döneminde Kafkasya olarak gösterilmekte idi. Buna karşın SSCB döneminde bu iki bölge Doğu Karadeniz Dağları'nın devamı olmasına karşın Kafkasya'ya dahil edilmemiştir. Çarlık Rusya'sı ile Sovyet Rusya'sının Kafkasya sınırlarının çiziminde coğrafi, tarihi, etnocoğrafik ölçütleri göz önüne alarak çizdiği söylenemez

(Topchishvili, 2013:63). Esasen bu durum Rusya'nın çıkarları doğrultusunda çizdiği korunaklı bölgelerle örtüşmüştür. Bu bağlamda 1991'e değin Rus Kafkasyası, Rus yayılcılığı ve sömürgeciliği ile adım adım büyüyerek gelişmiştir. 1990 sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beraber, Transkafkasya kavramı da yerini bağımsız hale gelen Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ı tanımlamak üzere Güney Kafkasya tanımına bırakmıştır (İsmailov ve Papava, 2008:287). Günümüzde Rusya, Güney Kafkasya'ya uzaktan kontrol mekanizmaları ile yaklaşım sergilemektedir.

Rusya'nın tıpkı Kuzey Kafkasya tanımındaki değişimler gibi idari ve siyasi sınırları da örtüşmemektedir. Bugün Rusya'nın idari açıdan eyaletlerine bakıldığında Dağıstan, İnguşetya, Kabardey-Balkar, Karaçay-Çerkes, Kuzey Osetya, Çeçenistan ve Stavropol Krayını Kafkasya eyaletleri olarak görmektedir. Ancak, Adige Özerk Cumhuriyeti, Krasnodar, Rostov Oblastları, Kalmukya Özerk Cumhuriyetini Güney Rusya federal bölgesi olarak nitelendirmektedir. Şayet Sovyetler Birliği dağılmasaydı Rusya'nın Kafkasya algısı Kuzey ve Güney Kafkasya'yı kapsayacaktı.

Tarihi bağlamda Rusya'nın Kafkasya üzerine net bir tanımının olmadığı dikkat çekicidir. Bu durum, çoğunlukla Rusya'nın bölgeye dair değişen jeopolitik tavrıyla ilgilidir. Kafkas algısı; Kuzey Kafkasya olmakla beraber, tarihi sürecin getirdiği duruma bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Bu durum daha çok Rusya'nın yayılcı jeopolitiğinden kaynaklı olarak şekillenen bir anlam içermektedir. Ancak Rusya'nın ideolojik ve yayılcı politikasının altında yatan stratejik gerçeklik coğrafyasına duyduğu güvensizliktir. Rusya açısından Kafkasya, kendi coğrafyasına duyduğu güvensizlikten kaynaklı olarak Avrupa ve Asya arasında filizlenmeye çalışan küçük bir Knezliğin kendine yeni çıkış kapısı aralamaya çalıştığı bölgedir. Bu bağlamda Kafkasya, Rusya'nın topografik sığınağı, parçalayarak yönetebileceği etnik çeşitliliğe sahip bir coğrafya, tarihi bağlamı yayılcı siyasetini biyopolitik vasıtalarla gerçekleştirdiği bölgedir.

Haritalar, kimi zaman çatışmaların nedeni olacak biçimde toplulukları derin parçalayarak farklılıkları hatırlatan ve insanların eşitliği ile birliği tanımının sert bir eleştirisidir (Kaplan, 2022:51). Tıpkı Rusya'nın Kafkasya içinde uyumsuz şekilde parçalayarak oluşturduğu bölge tanımlarında olduğu gibi. Rusya'nın Kafkasya zihin haritasının zaman içinde genişleyip değişmesi, örtük bir Rus yayılcılığının göstergesidir. Rusya'nın Kafkasya algısı yalnızca kendi menfaati ile örtüşen, tarafı, gücünü ispatlama gayesi ile oluşturulmuş emperyalist bir algı olduğundan gerçek dışıdır.

4. Maverayı (Mavera-i)Kafkasya

Osmanlı dilinde Maveraya, bir şeyin ötesinde veya gerisinde kalan anlamını taşımakta olup, Güney Kafkasya'yı tanımlamak için Osmanlı Devleti tarafından tanımlanmıştır (harita 6). Maverayı Kafkasya deyimini Araplarda kullanmışlardır. Bu kelimeye eş değer Zakavkaz, Transkafkas tanımları olup, Kafkas ötesi anlamını taşımaktadır ancak Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak tanımladığı bölge Güney Kafkasya'yı aşmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti Maverayı Kafkasya tanımını Karadeniz Havzası'ndan başlayarak Kırım yarımadası, Azak Deniz'i ve Taman Yarımadası üzerinden Kafkasya'ya uzanan bir politika üzerine kullanmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya'da Gazavat Hareketini destekleyen teopolitik yaklaşımları, bu bölgeyi de Kafkasya olarak gördüğünü

göstermektedir. Araplar Kafkasya'nın kuzey ve güneyini bilmekle beraber, Kuzey Kafkasya'yı Diller Dağı olarak nitelendirirken, bir yandan da Maverayı Kafkasya tanımı ile Kuzey Kafkasya'nın ötesini tanımlamış oluyordular.

Mavera kelimesi; Türk kültürü ve Türkçe'de farklı anlamlara gelecek biçimde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kavramın, dinsel bir betimleme olduğu boyutu bir kenara bırakılırsa, araştırmada iki farklı anlamın siyasi coğrafyada karşılığı olabileceği görülmüştür. Mavera kelimesinin Türk Dil Kurumuna göre anlamı şöyle; bir şeyin ötesinde, arkasında, gerisinde bulunan yer, Deniz, (2015:3); Maveranın karşılığı olarak Kafkasya batı dillerindeki Trans-Kafkasya'nın karşılığı olarak almıştır. Za-Mavera- Trans kelimeleri ötesi anlamına gelir. Bu bağlamda Kafkas ötesi olarak Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan'ı içine alacağı düşünülebilir (harita 3). Büyük Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak attığı ve coğrafyacıların Güney Kafkasya olarak nitelendirdiği bölgenin burası kabul edilmesi uygun bir analiz gibi gelmemektedir.

Siyasi Coğrafya açısından asıl önemli olan anlam ise; maveranın eski Türk kültüründe "geçit" veya "sınır" anlamına gelmesidir. Bu kelimenin kullanımı genellikle coğrafi konum bağlamı tahlillerde yer aldığı vurgulanmıştır. Orta Asya'nın Türk bozkırlarında kullanılan ve Türk kültürüne yerleşen bir kavramdır. Bu kelimenin tarihi kökenleri, Türklerin göçebe yaşam tarzına ve coğrafi hareketliliğine dayanır. Yani yazlak-kışlak arasındaki hareketten dolayı kullanılır hale gelmiştir. Mavera terimi, göçebelerin farklı bölgeler arasında göç ederken, geçiş yaparken kullandığı önemli geçit bölgeleri için kullanılmıştır. Günümüzde de dağcılıkta sınırlar ve geçitler için kavram kullanılmaktadır (Maveraünnehir, nehrin öte tarafı anlamında günümüzde Türkçe'de hafızalara kazınmıştır). Buna göre; Büyük Osmanlı Devleti'nin kastettiği Maverayı Kafkasya hem Güney Kafkasya'yı hem de Hazar Denizinin tüm çevresindeki Türk bölgelerini hem de Kuban-Terek ırmaklarının kuzeyinde Kazan şehrine kadar giden bölgeleri kapsamaktadır. Araştırmada Güney Kafkasya, Hazar ülkeleri ile ilişkili olarak verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya olarak adlandırdığı bölge ilk etapta Güney Kafkasya gibi algılsa da bu devletin Kafkasya politikası Mavera üstüdür. Yani Osmanlı Devleti'nin Kafkasya politikası, Don-Volga nehirlerinden başlamaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin hayata geçirmek istediği Don-Volga projesinde hem jeoekonomik hem de jeopolitik hedefleri söz konusu idi. Osmanlı Devleti'nin Kafkasya algısı, Fatih Sultan Mehmet döneminden başlayarak Karadeniz, Kırım, Taman Yarımadası'ndan itibaren Kafkas halkları ile irtibat kurma ve güneyde Maverayı Kafkasya'daki faaliyetlerle kendini göstermiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Maverayı Kafkasya tanımının ötesinde Karadeniz-Kırım eksenli geniş bir Kafkasya tanımı olduğu anlaşılmaktadır.

Selçuklu Devleti'nin faaliyet gösterdiği bölgede Maverayı Kafkasya (Güney Kafkasya) idi. Selçuklu Devleti, Orta Asya'dan Horasan'a, İran üzerinden Güney Kafkasya'ya uzanan tarihi sürecinde Güney Kafkasya'yı demopolitik hedeflerine aracı ve Anadolu'ya erişiminde bir kale olarak görmüş, Anadolu ve Güney Kafkasya ikilisini bir bütün olarak algılamıştır. Bu bağlamda Selçuklu Devleti'nin bölgeyi Türkleştirmesi nedeniyle bugünkü Güney Kafkasya demografisi açısından büyük etkileri ve katkıları olduğu anlaşılmaktadır.

Harita 6: Maverayı Kafkasya

Buna karşın Osmanlı Devleti, jeopolitik amaçlarını Karadeniz Havzası'nda Kırım üzerinden, Doğu Anadolu ile Kafkasya'yı birleştiren eyaletleri oluşturmak sureti ile başlamış ve Kafkasya'yı Kuzeydoğu Anadolu ile birlikte tanımlamaya çalışmıştır. Buna göre Osmanlı Devleti'nin Kuzeydoğu Anadolu'yu içine alan bugünkü hem kuzey hem de güney Kafkasya'yı Kafkasya olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Selçuklu Devleti ile Osmanlı Devleti'nin kuruldukları konum itibari ile farklı Kafkasya algıları ve etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu Devleti Türkmenlere yurt bulma ve İran toprakları üzerinden Kafkasya ve Anadolu'ya uzanma amacını güderken, Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan başlayarak Kafkasya'ya yayılma amacı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde Selçuklu Devleti'nin demografi üzerinden Osmanlı Devleti'nin ise İslam jeopolitiği üzerinden bir Kafkasya algısı olduğu görülmektedir. Tarihi süreç Kafkasya'ya dönük Selçuklu Devleti'nin demografik açıdan daha güçlü bir bakış açısının olduğunu göstermektedir. Nitekim bugün Selçuklu Devleti Kafkasya'da Türk nüfusunun belirleyici unsurunu oluşturmuşken, Osmanlı Devleti, Kafkasya'dan Anadolu'ya zorunlu göç eden Kafkas halklarının varlığı ile temsil olunmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Kafkasya algısını Kırım'a bağlayarak şekillendirmesi Kafkasya'ya dönük kayıplarını da şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin o dönemki güçsüzlüğü ve Rusya ile olan mücadelesi de Kafkasya üzerinde zayıf bir politika yürütmesine neden olmuştur.

5. Türkiye Kafkasyası

Coğrafi durum, tarihi süreç ve etnisite, Türkiye'nin Kafkasya tanımını belirleyen stratejik unsurları oluşturmaktadır. Küçük Kafkasya olarak nitelendirilen bölge; Türkiye, Gürcistan, İran ve Azerbaycan'ı içine alan dağlık kütleyi oluşturmaktadır (harita 2). Kafkasya ile Anadolu'nun coğrafi açıdan birbirini tamamlayan bölgeler olduğu anlaşılmaktadır. Ünal'a göre (2002:3); Doğu Anadolu ve Kafkasya iklim ve coğrafya açısından ortaklığı olan ve bu nedenle birbirlerini tamamlayan bölgelerdir. İki havza arasındaki orojenez, Anadolu ve Kafkasya'yı bütün kılmaktadır. Bu bağlamda Kafkasya ve Türkiye iklim, bitki örtüsü ile topoğrafik açıdan birbirlerinin devamıdır. Bu devamlılık, tarihi, sosyal ve kültürel açıdan da söz konusudur. (Topchishvili, 2013: 65)'e göre Küçük Kafkasya'nın Türkiye ve İran topraklarında kalan kesimlerini Kafkasya'dan ayrı tutmak yanlış bir yaklaşımdır. Ancak İran topraklarının etnik açıdan sınır belirleyici olması mümkün görünmemektedir. Zira bugün Kafkas halklarının farklı coğrafyalardaki varlığı etnik bir Kafkas algısını zayıflatmaktadır. Bu minvalde Kuzey Kafkasya sınırı için Maniç Depresyonu'nun Azak ve Hazar Denizi'ne bağlayan coğrafi belirleyiciliği söz konusudur. Hazar Denizi'nin Kafkasya'nın doğu sınırını coğrafi açıdan belirlediği görülürken, Kafkasya'nın doğu sınırı, Karadeniz'in doğal sınır çizmesiyle beraber, Küçük Kafkaslar'ı (Güney Kafkasya ve Anadolu'yu) bölmesi nedeniyle doğal bir sınır teşkil etmemektedir.

Anadolu'nun geçmiş çağlardan günümüze değin Kafkasya ile olan coğrafi yakınlığı ve göç alışverişi bu sürecin en stratejik unsurunu teşkil etmektedir. İran Tebriz, Türkiye Erzurum, Tiflis, Stavropol ve Krasnodar şehirlerinin uzağında değildir (Grigoriantz, 1999:13). Evliye Çelebi (2008: 238) Erzurum hakkında bilgi verirken şehrin üç kapısı olan Gürcü kapı, Azerbaycan kapı ve Tebriz kapıdan bahsetmektedir. Bu deyimler günümüzde de kullanılmakta olup, Kafkasya ile Anadolu arasındaki bağı vurgulamaktadır. Birtakım coğrafya, tarih kitaplarında Kars ile Artvin Kafkasya sınırları dahilinde gösterilmektedir (Bilge, 2005:13). Evliya Çelebi (2008:98), Anadolu-Kafkasya seyahati sırasında Trabzon'u anlatırken bu kentin iki ismi daha olduğunu ve bu kentlerin isminin Batum ve Lazgi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Evliya Çelebi Trabzon'daki Kanuni Sultan Süleyman'a bağlı Abaza aşiretlerini anlatmıştır. Bu bağlamda Trabzon ve çevresi tarihi-coğrafi açıdan Kafkasya'nın parçasıdır.

Kafkasya ile Erzurum-Kars civarı M.Ö.4000'den Urartular dönemine kadar Kafkasların devamı bazen de bağlantılı olan bölgesi haline gelmiştir. Kafkasya'dan Mittaniler, Hurriler...vb., halkların Anadolu'ya göç etmesiyle başlayan Anadolu-Kafkasya etkileşimi 1864'te yaşanan Kafkasya göçleri ile artış göstermiştir. Bugün Türkiye'de çok sayıda Kafkas göçmeni yaşamakta ve Türkiye'yi ikinci vatanları olarak görmektedirler. Tarihi ve coğrafi açıdan Kafkasya ve Anadolu coğrafyasının bütünlük teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Politik söylemler ve coğrafi açıdan Türkiye; Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkas ülkesi olarak anılmaktadır. Nitekim bu bölgeler Türkiye'nin coğrafi açıdan tamamlayıcısı olduğu kadar tarihi bağlamda Osmanlı mirası olmaları açısından da Türkiye'nin devamı olma özelliğini taşımaktadırlar. Türkiye'nin yeni bağımsız bir ülke olarak kurulduğu dönemde, SSCB bünyesinde Kafkas ülkeleri tanımı yer almakta idi. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar, Kafkasya'ya olan bakışını etkilemiş ve çoğunlukla Güney Kafkasya algısı çerçevesinde sürmüştür. 1914'den itibaren Türkiye'nin

Kafkasya algısını, Türkçülük ilkesi etkilemiştir. Orta Asya ile etnik bağların kurulması için Güney Kafkasya üzerinden rol almayı tercih eden Türkiye, Orta Asya'daki Türk Devletleri ile bağlantı kurmak için Mustafa Kemal'in "Türk Kapısı", Kazım Karabekir'in "Şark Kapısı" olarak adlandırdığı Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlayan 16 km'lik toprak parçasını satın almıştır. Böylece Türkiye, Nahçıvan üzerinden Zengezur dehlizi (koridoru) ile Azerbaycan ile bağ kurmak istemiştir. Bu stratejik hamle Türkiye'nin Kafkasya'yı çoğunlukla ideolojik bir etnik kordon olarak gördüğünü göstermektedir.

SSCB'nin Karadeniz Havzası'nda en uzun kıyı şeridinde sahip ülke olması, Türkiye'nin yakın coğrafi havzalarda faaliyet göstermesi konusunda coğrafi ve siyasi baskı unsuru teşkil etmiştir. Ayrıca bu durum, Türkiye'de yakın kara ve deniz havzalarının farkındalığını da zayıflatmıştır. Bu zayıflığı Türkiye, 1991'de Sovyetler Birliği'nin çözülmesi ile bağımsız hale gelen Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ile iletişim kurma konusunda da yaşamıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya'ya bakışındaki değişime rağmen dar bir Kafkasya algısı söz konusu olmuştur. Yani Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye'nin Kafkasya siyasetine belirginlik kazandırmamıştır. 1991 sonrası Kuzey Kafkasya'nın Rusya'nın özerk eyaletleri olarak varlığını sürdürmesi, Türkiye'nin yalnızca bağımsız Güney Kafkasya devletleri ile ilişki kurmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin çoğunlukla Kafkasya tanımını Güney Kafkasya ile sınırlandırmıştır. Rusya'nın baskılayıcı faaliyetlerine karşın Türkiye'nin Kafkasya'da dengeleyici etkisi 2000 yılından itibaren yavaş yavaş Afro-Avrasya'da aktif olmasıyla başlamıştır. Türkiye'nin 2020'de yaşanan Ermenistan-Azerbaycan savaşında aktif roller edinerek Minsk grubundan daha etkin olması da bu durumu kanıtlar niteliktedir. Yeterli bir yaklaşım olmasa da günümüzde Türkiye için Kafkasya, dinamik bölgesel jeopolitik faaliyetler yürüttüğü çoğunlukla Güney Kafkasya'yı ifade etmektedir.

Siyasi, tarihi ve coğrafi etkenlerin yanı sıra Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısını şekillendiren durum etnisitedir. Türkiye açısından Orta Asya ile iletişim yolunu sağlayan etnik koridor rolündeki Kafkasya üzerine Azerbaycan'ın yanı sıra kuzeybatı İran'daki Türk varlığı Türkiye'nin Kafkasya'ya bakış açısını belirleyen durumu oluşturmaktadır. Bu anlamda Türkiye için etnik sınırlar açısından zaman zaman Kuzeybatı İran'da Güney Kafkasya olarak algılanmaktadır. Şayet etnik sınırlar esas alınırsa Türkiye için Kafkasya sınırı, Kazan şehri ve Tebriz'e kadar algılanabilir. Ancak bu algı çoğunlukla zayıftır. Nitekim bugün Türkiye'de yalnızca Güney veya Kuzey Kafkasya'yı Kafkasya olarak gören halklar söz konusudur. Türkiye için Kafkasya Zengezur dehlizi (koridoru) üzerinden Orta Asya ile ilişki kurabileceği eksen bölge olmasının ötesinde ticari faaliyetlerini yürüttüğü Asya ile ilişkilerini sağlamlaştırmaya ve Osmanlı mirasını sürdürerek hamiliğini üstlenmeye çalıştığı bir coğrafya olmalıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya algısı zayıftır. Türkiye'nin Kafkasya'ya bakışını düzenleyecek en stratejik unsurlardan biri ticari faaliyetlerdir. Güney Kafkasya'da Gürcistan ve Azerbaycan ile olan aktif ticari rolleri Türkiye'nin Kafkasya algısını şekillendirse de Kuzey Kafkasya'da Rusya'nın varlığı Türkiye'nin Kafkasya sınırlarına dair bakışını sınırlandırmaktadır.

Harita 7: Türkiye Kafkasyası

Türkiye’de bugün sınırların ötesinden bihaber oldukça fazla sayıda vatandaşımız bulunmakta olduğu bilinmektedir. Kafkasya algısı yanlış bir zihinsel haritalama ile Kuzey veya Güney Kafkasya olabilmektedir. Türkiye’nin Kafkasya algısı tarihi bağlamda bölgesel siyasal gücüne ve dışsal aktörlerin faaliyetlerine göre şekillenmiş ve zamanla değişim göstermiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin Kafkasya algısı zayıftır. Coğrafi unsurlar esas alındığında Türkiye açısından Kafkasya sınırları, batı sınırı Türkiye’de Ordu ilinde Mesudiye’den (Mesudiye Orta Karadeniz ile Doğu Karadeniz bölümlerinin kesiştiği konumda yer alır. Böylece Mesudiye’den itibaren Doğu Karadeniz bölümü başlamaktadır. Doğu Karadeniz Dağları, Küçük Kafkas’ın bir parçasıdır) başlayarak, Kaçkar dağları, Kürtün-Kelkit–Soğanlı dağlarını takip eder. Trabzon, Artvin, Ardahan, Rize, İspir, Erzurum, Kars, Iğdır, Ağrı’yı içine alan ve güney sınırını Aras nehrinin çizdiği bölgeyi kapsamalıdır (Harita 7). Türkiye Kafkasyası’nın geniş bir coğrafi alanı içermesi bu bölgeye dair “Bütünleşik Kafkasya” dolayısı ile bölgesel olarak güçlü bir siyasi, ekonomik imaj yaratacaktır. Bu bağlamda Türkiye’nin Kafkasya algısı Kuzey ve Güney Kafkasya’yı içine alacak biçimde geniş olmalıdır.

Sonuç

Kafkasya'nın özel konumu, coğrafi nitelikleri, tarihi dokusu, mozaikleşmiş etnik dil, inanç, ve kültür biçimleri ile farklı algılanmaktadır. Ek olarak çeşitli aktörlerin bölgesel ve küresel rekabetinin getirdiği ekonomik ve siyasi hedefler, Kafkasya'ya dair çeşitli tanımların doğmasına neden olmuştur. Kafkasya, her çağda özel konumsal niteliğini sürdürmüş işgal tarihine sahip bir bölgedir. Dolayısı ile heterojen bir bölge üzerine çok sayıda tanımın doğması doğaldır. Kafkasya'nın Avrupa ve Asya kıtaları arasındaki bölünmüşlüğüne olduğu gibi bölgenin kendi içinde de belirsiz bir Kafkasya tanımı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu berzah alanına tek başına hakimiyet kurmuş bir uygarlığın var olamaması da bu belirsizliği göstermektedir.

Tarihi ve coğrafi faktörlerin etkisi ile Kafkasya üzerine Kuzey-Güney Kafkasya, Doğu-Batı Kafkasya, Orta Kafkasya, Transkafkasya, Zakafkasya, Maverayı Kafkasya, Rusya Kafkasya'sı, Türkiye Kafkasya'sı gibi tanımlar doğmuştur. Bugün Kuzey Kafkasya, Rusya Federasyonu toprakları içinde yer alırken, Güney Kafkasya olarak adlandırılan bölgede Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan yer almaktadır. Günümüzde Kuzey Kafkasya'nın sınır ayrımı için esas alınan Büyük Kafkasya Dağlık Kütlesi ile Güney Kafkasya için ise Aras Vadisi'nin coğrafi ayrım olarak ifade edilmesi mümkün gözükürken, Batı Kafkasya sınırı için coğrafi unsurların belirginliği söz konusu değildir.

Rusya'nın Kafkasya tanımlarında olduğu gibi çeşitli devletlerin politik ve siyasi hedeflerine hizmet eden bölge tanımları olmuştur. Bu bölge tanımları bazen halkların kaynak bölgesinden hedef bölgesine geçişte göç eksenini olarak gördükleri bölgede olabilmektedir. Yapılan Kafkasya tanımlarının ortaklığını teşkil eden durum; ülkelerin kendi politik, coğrafi, ekonomik, etnik, dini, tarihi ve konumsal bakış açılarına dayalı olarak Kafkasya algısı yaratmış olmalarıdır. Bu bağlamda tarihi, coğrafi, ticari, etnik, dini vb. nedenlere dayalı olarak ortaya çıkmış Kafkasya tanımları bir taraftan bu bölgeye dönük aktörlerin veya halkların çıkar amaçlarını ifade ederken, bir taraftan da bölgeye dönük bölünmüşlüğü (Kuzey-Güney), tutarsız jeopolitik yaklaşımları, kafa karışıklığını yaratmıştır. Bugün tartışılması gereken unsur gerçek Kafkasya'nın (Kuzey- Güney Kafkasya) neresi olduğu değil "Bütün Bir Kafkasya" bilincinin eksikliği olmalıdır. Bu noktada Güney Kafkasya Devletleri ile Kuzey Kafkasya Özerk Cumhuriyetleri'nin Kafkasya yorumları dar ve Birleşik Kafkasya algısının üzerini örten yanlış tutumlardır. Bu türden algısal yanılgılar bölgenin jeopolitik-jeoekonomik, stratejik ve diplomatik gelişiminin önünde engel teşkil etmektedir. Sınırların ötesini bilmeyen halklar için Kuzey ve Güney Kafkasya'nın bir bütün oluşturmasının bu bölgenin lehine bir durum olduğunun farkındalığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Aynı sorun, ders kitapları içinde söz konusu olup, Kafkasya algısı yanlış ve eksiktir. Kimi zaman Güney Kafkas ülkeleri Kafkasya olarak algılanırken, Kuzey Kafkasya'daki özerk bölgeler Rusya'ya ait eyaletler olarak algılanabilmektedir. Oysa ki Kuzey Kafkasya kültürü, coğrafyası ve tarihi ile Güney Kafkasya'nın devamıdır. Bu bağlamda Kafkasya yerli halklarının, yakın coğrafi bölgelerde, ilişkisel açıdan Dünya'nın başka bölgelerinde ve Türkiye'de yaşayan Kafkas halklarının ve ülkelerin Kafkasya algısının, "Bütüncül zihin yapısı ve haritaları" ekseninde, etnik, dini ve tarihi paydaşlık zemininde, Bir bütünün bileşenleri olarak Kafkasya ve Maverayı Kafkasya'nın zihinlerde yer alması jeopolitik amaç olarak benimsenmelidir.

Kaynakça

- Allahyari, F. Ahangaran, A. (2011). جغرافیای تاریخی قفقاز از منظر مورخان و جغرافی دانان مسلمان (Müslüman Tarihçiler ve Coğrafyacılar açısından Kafkasya'nın tarihi coğrafyası). *Coğrafi Araştırma Dergisi*, 26(2), 199-218.
- Anisimof, S. (1926). *Kafkas kılavuzu*. (B. Sadık, Çev.). İstanbul: Erkân-ı harbiye-i umumiye.
- Bağ, Y. (2001). *Çerkeslerin dünü bugünü*. İstanbul: Kafkas Derneği Yayınları.
- Bilge, S. (2005). *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Brosset, M. F. (2003). *Gürcistan tarihi (eski çağlarda 1212 yılına kadar)*. (H.D. Andresyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cemilli, E. (2007). *ABD'nin Güney Kafkasya politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Chikovani, N. (2006). რელიგია და კულტურა სამხრეთ კავკასიაში სალექციო ო კურსი სოციალური მეცნიერებების მაგისტრატურისათვის ნინო ჩიქოვანი თბილისი. (Sosyal bilimler yüksek lisansı için Güney Kafkasya'da din ve kültür ders kursu). Tiflis: Sosyal Bilimler Merkezi.
- Coene, F. (2010). *The Caucasus*. New York: Routledge.
- Crego, P. (2004). Caucasus. In. Millar, J.R (Ed.), *Encyclopedia of Russian history – I* (pp. 212-214). New York: Macmillan Reference.
- Demir, T. (2019). *Kolonyal dönemden günümüze jeopolitik bağlamda Anklav/Ekslav ülke toprakları güvenlik ilişkisi*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Deniz, T. (2015). *Siyasi coğrafya penceresinden sorunlar yumağı Kuzey Kafkasya*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dağlı, Y. Ve Kahraman, S. A. (2008). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnamesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit 2. Cilt 1. Kitap*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Forsyth, J. (2019). *Kafkasya*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Grigoriantz, A. (1999). *Kafkasya halkları tarihi ve etnografik bir sentez*. (D. Yurdakul, Çev.). İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları.
- Gadzhiev, K. S. (2001). *Kavkaza geopolitika* (Kafkas jeopolitiği). Moscow: Mezhdunarodnye Otnosheniia.

Zihinlerdeki Kafkasya: Kafkasya'nın Konumu ve Sınırları Üzerine Jeopolitik Analiz

- Güner, İ. (2000). *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası (Eski Dünya Kıta ve Ülkeleri)*. 1. Cilt. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- İbn Havkal. (2014). *10. Asırda İslam coğrafyası*. (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- İsmailova, E. & Papava, V. (2008). A new concept for the Caucasus. *Southeast European and Black Sea Studies*, 8(3). 283–298.
- Kaplan, R. (2022). *Coğrafya'nın intikamı. Yaklaşan çatışmalar ve kaderle savaş hakkında harita bize neler söyler?*. (Z.T. Kor, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Karabağ, S. (2014). *Jeopolitik açıdan sınırlar*. İstanbul: Pegem Akademi.
- Keçeci, A.İ. (2021). Avrupa Birliğinin Kafkasya Politikası. *EURO Politika*, 6, 31-36.
- Kırzioğlu, F. (1976). *Osmanlıların Kafkas ellerini fethi (1451-1590)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Özey, R. (2021). *Kafkasya ve Kafkas ülkeleri coğrafyası* (2. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Rondeli, A. (2011). The North Caucasus: A view from Tbilisi. *Turkish Policy*, 10(2), 1-7. Retrieved July 27, 2021 from http://turkishpolicy.com/pdf/vol_10-no_2-rondeli.pdf
- Şoenü, M. F. (2007). *Tüm eserleriyle Mehmet Fetgeri Şoenü*. Ankara: Kaf-Dav yayınları.
- Strabon. (1987). *Coğrafya*. (A. Pekman, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Strange, G. L. (1994). The lands of the eastern caliphate Mesopotamia, Persia, and Central Asia, from the Moslem conquest to the time of Timur. Tahran.
- Tavkul, U. (2015). *Kafkasya gerçeği*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Togan, Z. V. (1932). *Azerbaycan yurt bilgisi*. İstanbul: Burhanettin Matbaası.
- Торчishvili, R.A. (2013). Какую Территорию Охватывает Кавказ? (Kafkasya Hangi Bölgeyi Kapsar?). *Этнографическое обозрение*, 5, 61.
- Ünal, A. (2002). *Neolitik Çağdan Geç Tunç Çağının sonuna kadar (M.Ö.5500-1150) Anadolu ve Kafkasya ilişkileri. Kuban-Maykop kültürleri ile Eski Anadolu kültürlerinin ilişkileri* (Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri). Ankara: Kafkas Derneği Yayınları.

Web Kaynakları

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Karaz>. (Erişim tarihi: 17.12.2022).